

Kari Sallamaa: Pentin kirjakaappi

Julkaistu teoksessa Kari Sallamaa: *Kaksisuuntaiset silmät*. Esseitä Pentti Haanpäästä. Pohjoinen 1996 (s. 59-67).

Toivo Pekkanen sanoo kirjailija-antologiassa *Kailaasta Meriluotoon* (1947 s. 135): ”Hänen teoksiensa tarkkaavainen lukija havaitsee helposti, että hän on sangen paljon lukenut mies, ja tämän kirjoittaja sattuu tietämään, että hän jo toistakymmentä vuotta sitten kykeni lukemaan alkukielellä englantilaista kirjallisuutta”. Vaikka Pentin Kanadan matkasta ei tullut mitään, kieliopinnot eivät menneet hukkaan. Ne avasivat silmät moderniin ja modernistiseenkin anglosaksiseen kirjallisuuteen aikana, jolloin James Joyce, D. H. Lawrence ja Virginia Woolf olivat pelkkiä nimiä suomalaisen sivistyneistön valtaosalle joko kielitaidon puutteen tai aatteellis-esteettisen torjunnan takia. Puhumattakaan laajoista lukijajoukoista, eihän näitä kirjailijoita tuohon aikaan suomennettu. Tämän osoittavat välillisesti Pentin novellit ”Juoppous” ja ”Toverukset” (*Ihmiselon ihanuus ja kurjuus* 1939), joiden pohjana ovat Joycen short storyt kokoelmasta *Dubliners* (1914). Vuonna 1962 heräsi kirjallisissa piireissä pieni ilkeä häly, kun ruotsalainen kriitikko Tomas Oliv oli valikoimaa *Världens bästa noveller* (Maailman parhaita novelleja 1961) lukiessaan havainnut siinä olleen Pentti Haanpään ”Juoppous” -novellin muistuttava Joycen stooria ”Counterparts” niin paljon, että hän piti sitä plagiaattina, jäljitelmänä.

Pentin tuleva puolielämäkerturi Kauppinen vastusti tomerasti jäljittelysyytettä, olihan Olivin mukaan plagiaattia mahdotonta lukea maailmankirjallisuuden valioihin. Kauppinen jopa väitti, että Pentin kirjastossa ei ollut Joycen teoksia. Myöhemmin hän myönsi kirjailijan hankkineen 1938 dublinaiskokoelman alkukielisen Hampurissa 1932 painetun laitoksen ja lukeneen sitä juuri ennen novellien kirjoittamista. Myös Kauppisen hallussa ollut päiväkirja todistaa suhteen: kirjailija luonnehti ”Juoppoutta” novellimukailuksi tosin pohjatekstiin viittaamatta (11.5.39). Keskusteltaessa Uudessa Suomessa Olivin väitteistä Rauno Velling huomautti myös toisessa saman kokoelman novellissa olevan kirjallisen varkauden makua, se kun loppujaksoltaan muistuttaa Joycen ”Two gallants” -tekstiä.¹ Pentti Saarikoski on myöhemmin suomentanut Joycen stoorit nimellä ”Vasta-kohtia” ja ”Kaksi liehakkoa”.

Nykyään kukaan ei kiellä Pentin käyttäneen suoraan Joycen tekstejä lähtökohtanaan soveltaen paitsi juonen käännteitä myös kuvia ja tyylytason yksityiskohtia. Toisten kirjailijoiden tekstien lainaaminen ja muuntaminen omiin tarkoituksiin ei ole maailmankirjallisuudessa harvinaista eikä luvatonta. Tästä ovat Shakespeare ja Brecht tunnetuimmat esimerkit, eikä heidän nerouttaan ja merkitystään sen takia ole kiistetty. Kyvykäs kirjailija varastaa tietoisesti, ei alitajuisesti. Nykyään sitä paitsi yksi kirjallisuudentutkimuksen muotisuuntauksista on intertekstuaalisuus, käsitys siitä, että tekstit aina keskustelevat monitasoisesti toisten kanssa. Postmoderni kirjoitustapa perustuu kokonaan muiden tekstien skitsofreeniseen toisteluun.

Pentin kirjallisen varkauden syitä voi arvailla moneen suuntaan. Hänellä oli tietysti ikuinen aihepula; lisäksi 30-luvun loppu oli seisovan veden aikaa kustannussaarron loppumisen, osittaisen armahduksen ja sodan välissä. On esitetty myös kirjallisuuspoliittinen perustelu, että Pentti tahtoi kostaa moittijoilleen, kuten ex-tulenkantajaihailijoilleen Olavi Paavolaiselle ja Lauri Viljaselle, jotka olivat arvostelleet häntä kehittymättömäksi maalaiseksi kaivaten eurooppalaisia esikuvia kotoiseen ”piimä- ja reikäleipäkirjallisuuteen”, kuten Rafael Koskimies sanoo arvostellessaan *Töröpäitä* (Uusi Suomi 17.7.27).

Paavolainen nosti *Suursiivouksessaan* (Olavi Paavolainen: *Suursiivous eli kirjallisessa lastenkamarissa* 1932) juuri Joycen ja muut Pentin hyvin tuntemat modernit kirjailijat esiin.

Plagioimalla irlantilaista Pentti olisi harjoittanut piiloleikkiä älyköiden kanssa. Tällä kannalla oli mm. Oliv. Tällainen salanauru ei ollut Pentille suinkaan vierasta, ja Joyce -jekku onnistuikin, kun se paljastui vasta neljännesvuosisadan kuluttua Ruotsissa. Mutta yksinomaaisena motivaationa se on liian ulkokohtainen. Tärkeämpää on, että Pentti tunsi Joycen tekstit itselleen niin läheisiksi, että saattoi napata ne tarinoidensa lähtökohdaksi ja tehdä ne omikseen.

Pentin *Muistiinmerkinnöistä* käy ilmi hänen lukeneen Joycen lisäksi seuraavia anglosaksisia kirjailijoita joko alkukielellä tai suomennoksina: Jack Londonin *Rautakorko* (19.5.26) ja *Sudenpoika* (11.6.28); jokin Edgar Allan Poen suomennos (20.1.28); Jonathan Swiftin *Gulliver's Travels* (24.4.30); Virginia Woolfin *Orlando* (23.11.31); jokin D.H. Lawrencen romaani (13.5.32); symbolisti Oscar Wilden runoja alkukielellä (23.6.32); Edgar Wallacen romaani *Sandi* (2. 10.32). Aihepulassaan Pentti aikoi laatia Aldous Huxleyn *Brief candles* -kokoelman (1930) nimistöön perusteella oman tekstinsä eroottisesta aiheesta, kirjailijasta ja tämän suhteesta kuuluisuuksia metsästelevään nuoreen naiseen (15.7.36; teos luettu 21.3.-7.4.36).

Viittauksia on vielä Mark Twainiin (27.3.27), Shakespearaan (27.9.32) ja G. B. Shaw'hon (9.4.33). Muistivihkon 12.2.-25.8.36 välissä on irtolehdistä sitaatteja Wildelta, Shaw'lta ja H. G. Wellsiltä. Wildelta on mm. subjektiivisen "heijastusteorian" näyte: "Se on katselija, eikä elämä, jota taide todellisesti heijastaa". Juhani Niemi on *Noitaympyrää* analysoidessaan korostanut Londonin, varsinkin tämän sosiaalireportaasin *Kadotuksen kansa* (1906 suom. 1923) vaikutusta lukuun "Kämppä" ja Pate Teikan yksilölliseen sosialismiin sekä Shaw'n osuutta teoksen sodanvastaisuuteen. Novellinsa "Sallimuksen sormi" (1940) teeman Pentti on rakentanut plagioiden suoraan aforismia Shaw'n teoksesta *Järjen sanoja sodasta* (1914 suom. 1917).²

Vanhemmasta englantilaisesta kirjallisuudesta Pentti oli lukenut ainakin barokkimestari John Donnea, koska hän *Kiinalaisissa jutuissa* siteeraa tämän kuuluisaa kaunista mieltelmää: "Jokaisen ihmisen kuolema vähentää minua sillä minä kuulun ihmiskuntaan. Äläkä sen vuoksi konsanaan lähetä kysymään kenelle kellot soivat: ne soivat sinulle." (Pentti Haanpää: *Kootut teokset 2*, 1976, s. 170). Englantilaisesta romantiikasta Pentin kirjakaapissa oli edustettuna 1920 hankittu Walter Scottin *Musta kääpiö*. Pearl S. Buckin lukeminen näkyy kokoelman *Lauma* novellin nimessä "Hajalle mennyt suku": lainausmerkkien osoittamalla tavalla sitaatti viittaa amerikkalaisen Nobel-kirjailijan romaaniin *A house divided* (sekä alkuperäinen että suomennos 1935).

Nämä tiedot hankituista tai luetuista anglosaksisista kirjailijoista osoittavat mieltymystä suppean muodon mestareihin, anglosaksiseen novelliin eli short storyyn ja lyhyeen romaaniin: Poe, Shaw, Twain, London, joka edustaa myös ulkoilma- ja erägenreä. Humoristeja, ironikkoja ja satiirikkoja ovat Swift, Twain ja Shaw. Tämän lisäksi häntä miellyttivät teon, kauhun ja paheen miehet Wallace, Poe ja Wilde. Toisaalta näkyy kiinnostus Huxleyn, Joycen ja Woolfin modernismiin. Ennen kaikkea Lawrence avasi Pentille tien vitalismiin, elämänpölvontaan, Shaw ja Wells taas fabianilaiseen vasemmistolaisuuteen. Keskeisessä ohjelmatekstissään "Tulevaisuustendenssi olevaa tarkoituspärisyyttä vastaan" Pentti siteeraa Wellsiä: "Taistelun aikana ei tarjota istuimia joutilaille katsojille" (9.4.33 teoksessa *Muistiinmerkintöjä 1925-1939* s. 234). Lause puhutti häntä niin paljon, että se sai päättää myös "Topias Aatsingin kapinan".

Entä short storyn tunnetuin nimi Ernest Hemingway? Tästä ei ole mainintoja, mutta on ilmeistä, että ainakin sodan jälkeen Pentti on häntä lukenut. Ainakin Aarne Kinnunen liittää Pentin Hemingwayn perinteeseen (Aarne Kinnunen: *Haanpään pitkät varjot* 1982 s. 13). Mainittujen modernien kirjailijoiden mainitsemisen jälkeen tuntuu hämmästyttävältä lukea Kai Laitisen *Suomen kirjallisuuden historiassa* väittävän (1981 s. 421): "eivät liioin ajan eurooppalaisen

kertomataiteen valtavirrat tuntuneet liikauttavan häntä minnekään päin”. Mitkä valtavirrat? Totta onkin, että saksalainen fasistinen Blut und Boden -kirjallisuus (”veri ja kontu”) ei liikuttanut Penttiä.

Ei sukua Dostojevskille

Lähettyessään sittemmin *Taivalvaaran näyttelijän* nimen saaneen romaanikäsitteilykirjoituksen Gummerukselle Pentti totesi lähetekirjeessään, että hän on ”tallustellut jonkinlaisen omatekoisen dostojevskiyden ja veijariromaanin välimailloilla”. Aihe oli vaikea, ”se vaatisi Dostojevskia, joka ei liene minun sukulaisiani”. (22.9.38) Tästä huolimatta suuri venäläinen psykologinen realisti oli Pentille läheinen. Vesa Karonen on nostanut Vaaran Arvon romaanin vertauskohtana esiin *Idiootin*, jonka suomennoksen Pentti hankki tuoreeltaan 1929. *Rikosta rangaistusta* hän luki asepalveluksessa Kiviniemen kasarmilla (25.4.26). Kirjastoon kuului myös 1924 hankittu *Sorrettuja ja solvaistuja* (1907).

Myös muut venäläiset realistit olivat Pentille tuttuja. Karonen pyrkii osoittamaan vastaavuuksia mm. juuri *Taivalvaaran näyttelijän* ja Aleksandr Kuprinin vakoilijatarinan *Alikapteeni Rybnikovin* välillä (hankittu kirjastoon 1920). Myös Gogolin vakavien veijari aiheiden, *Reviisorin* ja *Kuolleiden sielujen* pitäminen Vaaran Arvon lähellä ei ole asiattonta. Gogolin teoksista Pentti omisti *Taras Bulban* (hankittu 1917). Venäläisestä romantiikasta on näytteenä Lermontovin *Daimoni* (hankittu 1919); *Aikamme sankari* on ostettu tuoreeltaan Hämeenlinnan asemalta ensivierailulle Helsinkiin mennessä joulukuussa 1927. Kun tähän vielä lisää 1917 hankitun Rasputinin elämäkerran, hurjien miesten joukko on varsin edustava.

Pentin alkukauden kulkurihahmoja verrattiin Maksim Gorkin vastaaviin filosofisiin maankiertäjiin. Pentti oli saanut Gorkin *Kertomuksia* (1903) lahjaksi kirjailijakaveriltaan Unto Seppäseltä; myös Gorkin *Nuoruuteni yliopistot* (1927) oli kirjahyllyllä.³

Kun kansandemokraattisen Uuden Naisen avustaja kävi haastattelemassa kirjailijaa 1952, tämä kertoi parhaiten viihtyvänsä Mihail Šolohovin parissa, jonka suomennetut teokset hän oli lukenut kahteenkin kertaan. Kun vuosikymmenen alkupuoli oli lупpoilua valtion taiteilija-apurahan turvin, jolloin Pentti ei sanojensa mukaan tehnyt mitään⁴ (tämän ”virka-ajan” jälkeen kyllä ilmestyi välityö *lisakki Vähäpuheinen*), voi arvella neuvostokasakan maatalouden politisoitua käsittelevien suurromaanien siivittäneen Penttiä kirjoittamaan ilmeisen monumentaaliseksi aiottua teostaan ”Puut”. Kinnunen näkee Artturi Paksupohjan metsämaiden ostossa rinnakkaisuuden Gogolin *Kuolleiden sielujen* Tšitšikovin sielujen keräilyyn (*Haanpään pitkät varjot* 1982 s. 16).

Selma -täti ja Maupassant

Pitkän novellin *Syntykö uusi suku eli Kaaleppi Köyhkänän vanhuus* (1937) työnimi oli ”Aarne-herran rahat”, mikä osoittelee Selma Lagerlöfin novellia vuodelta 1904: ”alkuidut” oli otettu ”vieraskielisen kertomuksen selityksestä” (*Muistiinmerkintöjä 1925-1939* s. 269, 275-277). Ei ole mahdotonta ajatella, että ruotsalaisen nobelistin kirjoittama juopon papin elämäkertaromaani *Gösta Berlingin taru* näkyisi intertekstinä niin *Kolmen Töröpään tarinassa* kuin *Jauhoissa*: Ison torni on romanttisen ”kavaljeeriflyygelin” parodinen muunnos, ja papinkoulua käyneen ”Eteläisen”, Juhani Lunkin hahmossa on Göstaakin. Muista pohjoismaisista klassikoista vilahtaa tuotannossa viittauksia August Strindbergiin ja Ludvig Holbergiin (*Yhdeksän miehen saappaat*; teoksessa *Kootut teokset 6* 1976 s. 349, 351).

Pentin yhteys ruotsalaiseen ja englanninkieliseenkin kirjallisuuteen tiivistyi sodan jälkeen, kun Ruotsin metsätyöläisten ammattiliiton lehden SIA toimitussihteeri, Haaparannan saariston Seittenkarilta (Seskarö) kotoisin ollut, sekä suomea että ”meän kieltä” taitanut Sigurd Klockare tuli häntä tapaamaan lomamatkallaan kesällä 1947. Klockare osasi tulla, koska hän oli ennen sotaa opiskellut Suomen sosiaalidemokraattien Työväen Akatemiassa Kauniaisissa ja tunsivat Arvo Turtiaisen sekä muita kiilalaisia, sodan jälkeen myös ruotsinkielisiä Kiilan jäseniä. Näistä Ralf Parland ja Th. Warburton käänsivät Penttiä Ruotsin lehtiin. Klockare oli 1946 julkaissut Turtiaisen jutun Pentistä ja Elmer Diktoniuksen käännöksen kertomuksesta ”Viimeinen puu”.

Klockare kertoo heti Vanhan-Tuomaalan ovesta sisään astuessa iskeytyneen silmään, että Pentti luki Joycen *Dubliners*-kokoelmaa, taas kerran. Mies vaikutti himolukijalta: huoneen yhden seinän täytti palasokerilaatikoista koottu kirjahylly. Myöhemmin perheen vaurastuessa hankittiin Eero Trobergin valokuvissa näkyvät vankat kirjakaapit.

Uudemmissa ruotsalaisista kirjailijoista Pentti kertoi suomennoksina tuntevansa Ivar Lo-Johanssonin *Kuninkaankadun* ja Lars Ahlinin *Veljet keskenään... (Tåbb med manifestet*; molemmat suom. 1945). Klockare kutsui Pentin käymään Tukholmassa, mikä ei tietenkään toteutunut, ja käänsi seuraavina vuosina kahdeksan Pentin juttua omaan lehteensä ja Frihetiin. Jatkuvasta saapuneesta SIA -lehdestä oli sikäli hyötyä, että tytär Elsa oppi siitä lukemaan ruotsia. Kun ulkolaisen kirjallisuuden saatavuus Suomessa, varsinkin Piippolaan heti sodan jälkeen oli hankalaa, Klockare auttoi Penttiä. Kiitoskirjeessään 28.3.48 tämä sanoo erikoisesti pitäneensä Erskine Caldwellin *Tobacco Roadista (Tupakkatie)* ja valikoimasta *The Steinbeck Pocket Book*.⁵

Kukaan novellisti ei tule toimeen ilman lajin alkuunpanijaa, Boccaccion *Decameronea*. Pentti kertoo 28.11.31 ”pirun houkutelleen” hänet ostamaan teoksen helsinkiläisestä antikvariaatista, ja 4.12. samaa vuotta hän on lueskellut nämä ”hieman epähurskaat jutut”. Lajin muista klassikoista erityisesti Maupassant oli kirjailijalle mieluinen. Aarne Kinnusen psykologian laudaturtyön mukaan Pentin kirjallisista mieltymyksistä tärkeimpiä oli juuri ranskalainen mestari.⁶

Monet tutkijat ovat venyttäneet Pentti Haanpään varjo-käsitteen hyvin merkitykselliseksi, onhan hänellä juttu ”Pitkät varjot” sekä romaani *Isännät ja isäntien varjot*. Lopetettuaan *Noitaympyrän* kirjoittamisen Pentti sanoo puoli vuotta seurustelleensa ”eräiden varjojen” kanssa (*Muistiinmerkintöjä 1925-1939* s. 182). Siksi voi muistaa, että hän hankki kirjastoonsa 1925 tuoreeltaan Elsa Enäjärven toimittaman virolaisten novellien valikoiman *Ihmisen varjo*. Nimiteksti on Friedebert Tuglasin, mutta esikoisteoksen Penttiä verrattiin erityisesti Noor-Eesti -ryhmän ”omaperäisimpään” kirjailijaan Jaan Oksiin, jonka tuotannossa Kauppisen elämäkerran mukaan (Eino Kauppinen: *Pentti Haanpää 1* 1966 s. 101) naturalismi ja fantasia kohtaavat toisensa. Oksilta on antologiassa mukana pari novellia.

Keitä vielä? Ainakin saksalaisen romanttisen lyriikan suuri nimi Heinrich Heine: muistikirjan pitäjä viittaa tähän 24.11.31 nähtyään sentimentaalisen rakkausfilmin. ”Pakomatallaan” Helsingissä kirjailija luki J. J. Rousseauin *Tunnustuksia* 17.1.39. Irrallisia viitteitä eri maiden kirjailijoihin on vielä lukuisia muita, mm. toisesta valistusfilosofista Voltairesta 9.4.33. Tunnelmapalassaan ”Yö kaupungissa”, jonka Pentti kirjoitti Oulussa Rovaniemelle asti ulottuneen matkan päätteeksi 9.7.28 hän viittaa pariin klassiseen kiinalaiseen juomarunoilijaan, Li Tai-Pohon ja Pao-Tsaohon, jotka piippolalainen oli tavannut Eino Tikkasen 1925 ilmestyneestä kiinalaisen lyriikan antologiasta *Aamuhuilu (Pentti Haanpää 1* 1966 s. 203-206). Lopuksi mutta ei vähiten on mainittava Raamattu, jonka sanontoja ja kuvia Pentin tuotanto on täynnä.

Lehtonen, Lehtonen, Lehtonen...

Entä kotimaiset nimet? Monesta lähteestä käy ilmi, että Pentin mielikirjailijoita oli Joel Lehtonen, ironian ja groteskin satiirin mestari. Tähän viittaa myös Lehtosen pienen romaanin *Kerran kesällä* (1916) nimen muuntuminen Pentin novellin nimeksi "Kerran kesäkuussa" (*Ihmiselon karvas ihanuus*). Tosin 28.9.28 Lehtonenkin tuntui "jo vanhalta" (*Muistiinmerkintöjä 1925-1939* s. 120). Kauppinen (*Pentti Haanpää 1* 1966 s. 132, 143) näkee Lehtosen vaikutteita sekä *Töröpäissä* että "Eedenin pojassa" (*Tuuli käy heidän ylitseen*). *Putkinotkosta* Pentti ilmiselvästi piti, koska Juutas Käkriäiseen viitataan useissa yhteyksissä. Sotakirjeessä 22.10.43 Ailille hän luettelee ulkomuistista kirjastoonsa kuuluviksi lähes koko Lehtosen tuotannon: em. romaanin ohella *Rakastunut rampa, Kerran kesällä, Kuolleet omenapuut, Henkien taistelu, Korpi ja puutarha, Myrtti ja alppiruusu, Munkkikammio, Rakkaita muistoja, Lintukoto* ym (*Kirjeitä kahdesta sodasta* 1977 s. 125).

Kivi on itsestään selvä, kuten *Töröpäistäkin* näkyi, samoin Runeberg, joiden teoksiin on useita viitteitä. Juhani Ahon haudalla mieleen tulee romaani *Juha*: "Siinä siis antoi maalle takaisin atoominsa mies, jonka aivojen kuvitus oli ollut minunkin vähäiselle kuvittelulleni ravintona" (20.6.28; *Muistiinmerkintöjä 1925-1939* s. 105). "Oiva Peltomaa, pula ja pieni rautatieasema lakealla maalla" (*Kootut teokset 3* 1976 s. 278) viittaa *Rautatiehen*. 8.8.43 Pentti kertoo Ailille lukeneensa *Panun*.

Veijo Meren mukaan Pentti ei ole mikään Paulaharju, kansatieteellisten erikoisuuksien kuvaaja (Veijo Meri: *Julma prinsessa ja kosijat* 1986, s. 160). Siitä huolimatta Samuli Paulaharjun teos *Vanha Raahe* (1925) muonitti Penttiä novellistin aihepulassa: "ajoittamattomien" juttujen "Rouva Aalholm sairastaa" ja "Pilapuu" (*Kootut teokset 8* 1976) aiheet ovat peräisin Paulaharjulta. Joyce -muunnelmien tapaan merkittävän kansatieteilijä-kirjailijan tekstiä on jopa sanatarkasti lainattu. Tähän kirjalliseen varkauteen on kiinnittänyt huomiota oululainen Esko Viirret, Pentin tuotannon ystävä (Kaleva 29.11.1995).

Paulaharjulla hevosia rakastava mutta hiiriä pelkäävä riuska kauppatammi on Anna Charlotta Ahlqvist (Samuli Paulaharju: *Vanha Raahe* 1965 s. 216), Pentillä Lotta Aalholm, sekin raahelainen kauppiassuvun nimi (Ahlholm). Paulaharju mainitsee myös leskirouvakauppias Johanna Ahlholmin, joka Kuopion markkinoilla myy rikkaalle rouvalle päältään kauniin silkkileningin. Tämänkin motiivin Pentti on lainannut Lotta Aalholmiin. Lahosta, ylimaahan ukon voilla paikkaamasta mastopuusta Paulaharju kertoo Raahe -teoksensa sivuilla 271-272. Kun Pentti kuitenkin puhuu muistivihoissaan "aiheitujen" luetteloissaan kahteenkin kertaan (15.7.36 ja 17.2.38) "pilapuun" yhteydessä papukaijasta ja savolaisista mastonmyyjistä, mikä motiivi on päätynyt valmiiseen tekstiin, ja jota Paulaharjulla ei ole, voi arvella Pentin kuulleen tämän jutun suullisena ja ottaneen Paulaharjulta vain mastopuun siloittelun voilla (*Muistiinmerkintöjä 1925-1939* s. 269, 280).

Samana sukupolven kirjailijoista Pentti mainitsee Toivo Pekkasen esikoisteoksen, novellikokoelman *Rautaiset kädet* (20.1.28). Kaverinsa Seppäsen teoksista *Juhla meren rannalla* ja *Iloisten ukkojen kylä* hän piti (Eino Kauppinen: *Pentti Haanpää 1* 1966 s. 228). Entinen "tulenkantajaystävä" Paavolainen on esillä useasti. Tämän yhdessä Mika Waltarin kanssa kirjoittamaa "eurooppalaista" pintavaahtorunokokoelmaa *Valtatiet* Pentti lueskeli Savonlinnassa 6.6.28: no comments. Oulun matkustajakoti Turistissa hän 27.4.32 luki ostamansa Paavolaisen *Suursiivouksen* todeten oman nimensä esiintyvän siinä puolenkymmentä kertaa. Matkakirjaa *Kolmannen valtakunnan vieraana* (1936) piippolalainen luki Helsingissä 18.1.39. Sota-aikana häntä näkyi kiinnostavan T. Vaaskivi: *Yksinvalti* 13.11.41 ja *Pyhä kevät* 8.8.43. Heikki Toppilan *Synnin miilu* tuli luetuksi 9.1.42. Myös kansantajuistavaa tiedettä piti lukea: 22.10.43 kirjailija pyysi vaimoa tilaamaan J.A. Hollon teoksen

Mielikuvitus ja sen kasvattaminen sekä Eino Kailan *Psykoanalyysin*. Ehkä sota-ajan puuduttavissa oloissa oli hyvä ravita tajuntaa sekä vintti- että pohjakerroksesta.

Useimmissa muissakin asioissa päiväkirjamerkinnot ja kirjeet ovat äärimmäisen niukkasanaisia, joten niistä saa hyvin vähän tietoa luettujen teosten arvioista ja vaikutuksesta. Pisimmän erittelyn saa V. Artin pamfletti *Runon kevät*, jota Pentti luki Lapin matkalta palatessaan junassa Rovaniemen ja Oulun välillä 2.7.30: se on ”hieman viisasta ja hieman tyhmää ja hieman ilkeämielistä” (*Muistiinmerkinnät 1925-1939* s. 171).

Marxilaista valistusta

Eino Kauppinen väitti jäämistötaistelun ollessa kuumimmillaan 1975, että Pentti ei ollut lukenut Marxin, Leninin tai Stalinin teoksia. Tähän sanoo Pentin entinen vävy, silloinen Kansan Tahdon toimittaja Arne Hyvärinen: ”Tällainen väite on suorastaan Haanpään lukeneisuuden, tietämyksen ja yhteiskunnallisen näkemyksen valheellistamista ja mitätöintiä” (Kansan Tahto 4.10.1975). Hyvärinen ilmoittaa Pentin kirjastoon kuuluneen Marxin teoksista *Kansalaissota Ranskassa, Gothan ohjelman arvostelua, Palkka, hinta ja voitto* sekä Marxin yhdessä Engelsin kanssa kirjoittama *Kommunistisen puolueen manifesti*. Engelsin teoksista kirjakaapissa oli *Anti-Dühring*.

Vielä enemmän oli Leninin teoksia: *Materialismi ja empiriokritisismi, Marx ja marxilaisuus, Neuvostovallan lähimmät tehtävät, Nuorisoliiton tehtävät, Valtio ja vallankumous, Penikkatauti, Suuri aloite - Miten kilpailu on järjestettävä, Valtiosta, Valitut teokset I* (Petroskoi 1947), johon sisältyvät keskeiset tekstit ”Mitä on tehtävä”, ”Askel eteenpäin, kaksi askelta taaksepäin”, ”Kansalaisten itsemääräämisoikeudesta” ja yksi Leninin tärkeimmistä teoksista *Imperialismi kapitalismin korkeimpana asteena*. Lisäksi valikoimaan kuuluivat Leninin ja Stalinin elämäkerrat sekä jälkimmäisen surullisen maineikas *Marxilaisuus ja kielitieteen kysymykset* (Petroskoi 1950).

Hyvärisen mukaan kirjastoon kuului runsaasti myös Amerikassa ja Suomessa painettua vanhan työväenliikkeen (ennen vuotta 1918) poliittista ja sen historiaan liittyvää kirjallisuutta, työväen lehtiä ja kalentereita. Epäilemättä osa niistä oli siirtynyt kirjailijan kaappeihin Mikko-isän hyllystä; hänhän ei alkioalaisena ja myöhemmin pienviljelijäaktivistina enää kaivannut sosialistista valistusta. On myös SKP:n sodanjälkeisen pääideologin Tuure Lehénin teoksia: *Työväenluokan maailmankatsomus, Kansat ja valtio, Kommunistit ja isänmaa, Demokratia ja väkivalta, Todellinen ja valheellinen isänmaallisuus, Kommunistit ja kristinusko*. Pentti tunsikin Lehénin henkilökohtaisesti, ja siksi kirjoissa on tekijän omistuskirjoitus.

Muistiinmerkinnöistä käy ilmi, että Pentti osti 19.11.31 Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelman: hän halusi tutustua jättiläisvaltion uuteen tapaan järjestää tuotantonsa. 8.10.32 hän osti kaksi venäjän kielen oppikirjaa; ilmeisesti tämä liittyi epätoivoiseen ajatukseen siirtyä Neuvostoliittoon pulan ja saarron ollessa pahimmillaan. Tämä perusteellinen valmistautuminen oli hänelle ominaista: hän ei aikonut kieltä taitamattomana astua suureen maailmaan, enempää neitseelliseen Kanadaan kuin punaiseen itään.

Vaikka edellä on vain hajapaloja Pentti Haanpään 1500-niteisestä kirjastosta, on muistettava, että hänen lukeneisuutensa oli laajempi kuin hänen kirjakaappiansa sisältö. Hän lainasi opuksia kantakirjastosta, vaikka itse ei lainaston ovea avannutkaan, vaan haetti kirjoja sukulaisilla, sodan jälkeen Aililla.

Pentin lukeneisuuden suhteen on erotettava kolme eri asiaa: (1) mitä hän on todistettavasti tai arvattavasti lukenut; (2) mikä ilmeisesti on suoraan vaikuttanut hänen kirjoittamiseensa; (3) mihin kirjailijoihin häntä on yleisemmin verrattu. Tämä näkyi Helsingin Sanomien keskustelussa 1983 *Taivalvaaran näyttelijän* todellisuusesikuvista, kun yhtä ja toista lehdistön huijarihakmoa esiteltiin Vaaran Arvon isäksi. Itse olin vain Pentin mainitseman Jauhaisen kannalla, mutta toisaalta osoitin yleisemmällä tasolla kirjailijan elo- ja valokuvamotiivien olevan verrattavissa Walter Benjaminin saman aikaisiin valokuvaa ja muuta jäljennetäidettä käsitteleviin esseisiin, joita Pentti ei tietenkään tuntenut, kuten ei kukaan muukaan suomalainen.⁷

- 1 Ei välttämättä plagiaatti. Haanpää ja Joyce. Onko ”Juoppous” ”Jäljennöksien” jäljennös? Uusi Suomi 29.12.62. – Kauppinen, James Joyce ja Pentti Haanpää. Muudan kosketuskohta. Elina Halttunen-Salosaari (toim.): *Juhlakirja Kauko Kyyrön täyttäessä 60 vuotta 24.11.1967*. Acta Univ. Tamp. ser A vol. 18. Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja I. Tampere 1967, 138. – Rauno Velling, Haanpää ja Joyce. Uusi Suomi 30.12.1962.
- 2 Niemi, Juhani: Epäilyn maailmankatsomus. Pentti Haanpään *Noitaympyrä* marxilaisessa viitekehäksessä. *Hiidenkiven arvoitus*. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta. Karisto: Hämeenlinna 1985, s. 174.
- 3 Tiedot venäläisistä klassikoista Eino Kauppinen: *Pentti Haanpää 1* 1966, s. 148-149.
- 4 M. M. – to., Pentti Haanpää – kirjallisuutemme kertojamestareita. Uusi Nainen 10/52, s. 9.
- 5 Sigurd Klockare, Pentti Haanpää ei tullut Tukholmaan. Liekki. Ruotsinsuomalainen kirjallisuuslehti 2/77, s. 3-6, s. 16.
- 6 *Pentti Haanpään persoonallisuus*. Psykologian laudaturtyö. Helsingin yliopisto, psykologian laitos, sl 1951, s. 4.
- 7 Pentti Haanpää, psykologia ja Dostojevski. Helsingin Sanomat 15.2.83, s. 19. – Aarne Kinnunen vertaa Penttiä Tšehoviin, Katherine Mansfieldiin, Balzaciin, Maiju Lassilaan, Sillanpään, Kailakseen (*Haanpään pitkät varjot* 1982, s. 13, s. 15). Rannaton on kirjojen meri.